

O NEKIM POSEBNOSTIMA VEZANIM ZA POSTUPAK PRIHVATANJA ISLAMA U BOSNI I NETAČNOSTIMA KOJE MU SE PRIPISUJU

Prihvatanje islama od strane starosjedilačkog stanovništva, Vlaha i Arbanasa u Bosni, odvijalo se prema općim načelima koja su važila i u ostalim nemuslimanskim balkanskim zemljama.¹ Ovdje će biti riječi o nekim posebnostima koje su u tom postupku došle do izražaja u Bosni i netačnostima koje mu se pripisiju.

ETAPE U PRIHVATANJU ISLAMA

Kada je otpočeo postupak prihvatanja islama² od strane starosjedilačkog stanovništva i pripadnika nekih etničkih skupina (Vlaha, Arbanasa i Cigana) u Hercegovačkom vilajetu, nije se iz dostupnih pisanih spomenika moglo tačno utvrditi.³ Oslanjajući se na brojna istraživanja koje su obavili Mehmed Handžić,⁴ Nedim Filipović,⁵ Nenad Filipović,⁶

1 Nedim Filipović : *Osvrt na prihvatanje islama na Balkanu pod Turcima*, GODIŠNJAK ANUBiH Knjiga 13, CZBI Knjiga 11, 1976, 385-416.

2 Sve do održavanja Naučnog skupa pod naslovom *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu*, koji je održan u Sarajevu između 7. i 9. marta 1991. godine u povodu četrdesetogodišnjice Orijentalnog instituta, za prihvatanje islama korišćen je izraz islamizacija. Tada je Avdo Sućeska predložio da se to napusti i zamijeni izrazom širenje islama. Smatrao sam da više odgovara izraz prihvatanje islama ili prelaženje na islam, jer je širenje islama rezultat njegovog prihvatanja od strane nemuslimana.

3 Ovdje se ne misli na slučajeve prihvatanja islama od strane Bošnjana prije zaposjedanja Bosanskog kraljevstva.

4 Mehmed Handžić: *Islamizacija i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana. Glavni uzrok prelaska Bogumila na islam*, Sarajevo, 1940 55-58 (Rad je objavljen i u autorovim sabranim djelima, Knjiga 2, Sarajevo, 2000, 2-46).

Ahmed S. Aličić⁷ i dr., te radove Vladislava Skarića⁸ i Ćire Truhelke⁹ može se kao osnovano prihvatiti da je to bilo uporedo sa uspostavljanjem osmanske vlasti.

Prihvatanje islama od strane starosjedilačkog stanovništva, Vlaha (zajedno sa Arbanasima), može se podijeliti u dvije odvojene, ali istovremeno i međusobno povezane etape: p r v a, u XV vijeku, u kojoj je prihvatanje islama bilo sporadično i, druga, u XVI stoljeću, u kojoj je prihvatanje islama kod starosjedilačkog stanovništva bilo masovno, a kod Vlaha naglašenije.

A) Prva etapa: Sporadično prihvatanje islama u XV stoljeću

A/I) Starosjedilačko stanovništvo

Nedostaju podaci o položaju starosjedilačkog stanovništva prije prihvatanja islama. To je bilo moguće utvrditi samo u malom broju slučajeva. Takav je slučaj sa nekim županima nekih župa i zapovjednicima nekih tvrđava, koji su se predali Osmanlijama, pripadnika srednjeg i sitnog plemstva,¹⁰ koji su se uključili u njihov timarsko-spahijski sustav, kako bi sačuvali svoje baštine u okviru dodjeljivanih im timara i svoj društveni položaj.¹¹ Za njih su navođene dužnosti koje su obavljali, lično ime, a u

5 Nedim Filipović: *O nastanku feudalnih posjeda muslimanskog bosanskog plemstva*, PREGLED 5, 1953, 386-393.; Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, GODIŠNJAK ANUBiH Knjiga 12, CZB Knjiga 5, 1970, 141-165; *O problemu društvenog i etničkog razvitka u doba osmanske vlasti*, PIIS 11-12 (1975-1976), 1976, 11-12: 274-282.

6 Nedim Filipović: *Islamizacija Bosne u prva dva desetljeća osmanske vlasti*, POF 41, 1991, 53-65.

7 Ahmed S. Aličić: *Širenje islama u Hercegovini*, POF 41, Sarajevo, 1991, 67-73.

8 V. Skarić: *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*, KALGAJ, 1941, 29-33.

9 Ć. Truhelka: *O porijeklu bosanskih Muslimana*, HRSMOT 2, 1934, 7: 249-257.

10 O prihvatanju islama od strane bosanskog plemstva, podrobnije vidjeti u radovima Vladislava Skarića: *Bosansko-hercegovački muslimani*, SKG NS 16, 1925, 8: 617-623; Ćire Truhelke: *O porijeklu bosanskih Muslimana*, n.dj.; Vase Čubrilovića: *Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, JIČ 1, 1935, 3: 358-403.

11 Nedim Filipović: O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja, PIIS 17, 1981, 18:25-44.

zaista malom broju slučajeva i porodično prezime. Ukoliko novi muslimani starosjedioci nisu posjedovali timare i čifluke, može se samo nagađati da su bili iz reda zemljoradničke raje.

Za one nemuslimane iz reda sitnog i srednjeg plemstva, koji su islam prihvatili na samom početku toga postupka, korišćena su njihova muslimanska lična imena i patronimička prezimena, kod onih koji su islam prihvatili u drugoj etapi muslimanska lična imena i nemuslimanska imena njihovih očeva, a za one koji su islam prihvatili neposredno pred popise, samo njihovo novo muslimansko lično ime i oznaku *novi musliman* (*muslim-i nev*). Doseljavani muslimani nosili su samo lično ime, a uz njega naziv ishodišta (Karadžoz iz Karahisara), vojnu dužnost (sluga sandžak-bega, tobdžija) ili civilnu dužnost (dragoman/bos. prevodilac, imam, kadija i sl.), a u nekim slučajevima i srodstvo s poznatim ličnostima (rođak Ali-paše).¹² Vlaške starješine su zadržavali titulu i lično ime, rjeđe

¹² Turci, kao ni brojni drugi narodi svijeta, među kojima i nemuslimanski (Jevreji), nisu imali prezimena, nego su nosili samo svoje lično ime i lično ime oca (Hasan, sin Mahmuda, Abraham, sin Isaka itd.), pa su to primjenjivali i na pripadnike drugih pokoravanih naroda. Izuzetak su bili Bosanci kao visoki dužnosnici Osmanskog carstva, koji su zadržali svoja slavenska prezimena: *Borovinići, Boljanići, Jankovići, Kukavice, Opukovići, Sokolovići* i dr. Ovo je predstavljalo značajnu polugu u brisanju porijekla pripadnika raznih naroda. Oni koji su prihvatili islam, dobijali su i muslimansko lično ime, a kao što je navedeno, muslimani koji su postali timarlije, na samom početku su zadržavali i slavenska patronimička prezimena (Ahmed Borovinić), odmah nakon toga samo svoje lično ime i lično ime oca (Mehmed, sin Vukca) i u drugoj generaciji nosili svoje lično ime i lično ime oca (Mehmed, sin Osmana). Time se gubila svaka veza sa porijeklom onih koji su prihvatili islam, što je bio sastavni dio politike Osmanlija. U poodmakloj dobi prisustva Osmanlija u Bosni, uz lično ime oca stavljan je turski nastavak *oglu* (*olu*) ili perzijski *zade*, koji označavaju pripadnost nekomu (Ahmed koji pripada Mehmedu), što bi odgovaralo slavenskom *ić*. Tako su kod muslimana nastala patronimička prezimena, kao naprimjer, Ilijas, sin Hamida kao *Hamidović*, Memed, sin Ibrahima kao *Ibrahimović* itd. Takvim prezimenima priključivani su razni dodaci: *Osman-agić, Bećir-begović, Numan-kadić, Ali-čehajić* (turskom nazivu čehaja najviše odgovara hrvatski tajnik, o.p.) i dr. O muslimanskim ličnim menima u Bosni, od kojih je i nastao najveći broj prezimena (patronimici), vidjeti u radu Ibrahima Kemure: *Muslimanska imena i njihova značenja*, GVIS 35, 1972, 3-4: 122-126, 5-6:227-235, 7-8: 330-336 (Poseban otisak, Sarajevo, 1975.) i u rječniku Murisa Idrizovića, Abdulaha Jasenkovića i Vladimira Knora: *Rječnik stranih riječi*, Sarajevo, 1989.

uz to i prezime, a vlaška raja samo lično vlastito lično ime i lično ime oca. Zanimljivu sliku pruža klasifikacija onih u Bosni iz reda starosjedilačkog sitnog i srednjeg plemstva koji su prihvatili islam, kako po vremenu prihvatanja, tako i po načinu na koji su njihova imena zabilježena u popisu.

Što se tiče vremena prihvatanja islama do kraja popisa Bosanskog sandžaka 12. maja 1469. godine, očito je da su bile prisutne tri podetape:

Prva, u kojoj su novi muslimani iz reda sitnog i srednjeg plemstva na samom početku popisa upisivani sa novim muslimanskim ličnim imenom i patronimičkim prezimenom (nahija *Dubštica*: Jusuf Đoković), jer je to bilo rezervirano samo za one nove muslimane, koji su postajali visoki dostojanstvenici Osmanskog carstva (Boljanići, Borovinići, Jankovići, Opukovići, Predojevići ili Predovići ili Predići, Sokolovići i dr.).

Druga, u kojoj su novi muslimani bili upisani sa novim muslimanskim ličnim imenom i nemuslimanskim imenom oca (nahija *Bistrica*: Hasan, Ali i Husejn, sinovi Borovine).¹³ Iz ličnih imena očeva izvođeni su patronimici, koja pomažu da se utvrde prezimena plemićkih porodica.

Da ovakvih podataka ima više, oni bi bili dragocjeni za plemićku rodovsku historiju srednjovjekovne Bosne.

Iz tih šturih podataka moglo se je saznati iz kojih su rodova sitnog i srednjeg bosanskog plemstva regruturani prvi timarlije u Bosni, koji su nastavili svoje plemstvo i u novoj vjeri. Ali, ono što je najvažnije, jeste potvrda da su i pripadnici srednjovjekovnih vlasteoskih rodova, koji su pripadale sitnom i srednjem plemstvu, nastavili koristiti *svoje baštine kao timare*. Pošto je to i kod zemljoradničke raje popisima dokazano, ovo predstavlja najsnažnije uporište za dokazivanje pripadnosti zemlje iz predosmanskog perioda i u osmanskom periodu vlasti isključivo *Bošnjanima*.¹⁴ Činjenica da su napuštene zemlje od strane pripadnika

¹³ Ovo je poznata srednjovjekovna plemićka porodica sa Jabuke (nahija Bistrica), čiji potomci i danas nose patronimik Borovina. Od njih je najpoznatiji Sinan-paša Borovinić, koji je bio zet Mehmed-paše Sokolovića, sandžak-beg Hercegovačkog sandžaka i begler-beg Bosanskog beglerbegluka.

¹⁴ U srednjovjekovnoj bosanskoj državi, stanovnici su se dijelili na *ljude* (Bošnjani, Bosanci ili Slaveni) i *vlahe* (DAD, LETCOMLEV, 2, 100 ‘).

Crkve bosanske i Katoličke crkve Osmanlije kasnije dodjeljivali naseljavanim Vlasima, koji su se iz Hercegovine, Crne Gore, Kosova i Srbije, u dijelovima Bosne izvan Hercegovine i u onim dijelovima Hercegovine, u kojima nije bilo Vlaha do dolaska Osmanlija, samo dokazuje na koji su način od tada pa sve do naših dana dolazili do zemlje, koju svojataju kao vekovnu srpsku. Pouzdani podaci o svojinskom vlasništvu nad zemljom, vezanih za tzv. agrarnu reformu iz 1919. godine, jasno pokazuju koliko je zemlje pripadalo kojoj vjerskoj grupaciji.¹⁵

Treća, koja se nastavila na drugu, i u kojoj su se gubila slavenska patronimička prezimena i lična imena očeva, pa su oni koji su prihvatili islam upisavni samo s novim muslimanskim ličnim imenima, uz dodatak *novi musliman (muslemi nev)*.

Osmanlije su *novim muslimanima* dodjeljivali lična imena i to označavali sa *Prešao je na islam i dobio ime Jusuf*. Njihova lična imena uglavnom su zamjenjivali odgovarajućim turskim anadolskim (Arslan, Bajram, Ejnehan, Evrenos, Hišam, Hoškadem, Karadža, Karadžoz, Šadi, Širmerd i dr.) ili arapskim imenima prilagođenim turskom jeziku (Mehmed umjesto Muhammed). U jednom broju slučajeva onih koji su prihvatili islam, nemuslimanska lična imena prevedena na turski, arapski ili perzijski mjezik: Gvozden je postao Timur, Vuk Kurd (bos. Kurt), Živan ili Živko Jahja itd. Svojoj djeci skoro u pravilu davali su neturska imena. U drugoj etapi, koja se odvijala u XVI vijeku, a prihvatanje islama poprimilo razmjere masovnosti, novi muslimani mogli su birati svoja nova lična imena. U neznatnom broju slučajeva opredjeljivali su se za turska lična imena a opredjeljivali su se za arapska ili perzijska.

U popisima sandžaka, koji su uslijedili nakon prvog popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, starosjedioci iz reda zemljoradničke raje koji su prihvatili islam bili su svrstani u sljedeće četiri kategorije:

Prvu, koju su činili oni što su nosili svoja nemuslimanska lična imena i lična imena svojih očeva, pored kojih stoji oznaka *postao musliman* i njihov bračni položaj: oženjeni (*čift* i *džaba*) i neoženjeni (*mucerrred*), vezane za plaćanje poreza *ispendže* za muslimane.

¹⁵ O tome detaljnije vidjeti u radu Jusufa Mulića: *Genocid nad muslimanima u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Kosovu, Metohiji, Crnoj Gori i Makedoni između dva svjetska rata*, BEHAR 3-4, Zagreb, 1993, 1-9 i KABES, Mostar, 1, 1995, 2: 31-34, 3:24-26 i 4: 29-32; 2, 1996, 5: 45-46.

Drugu, u koju spadaju oni što su zadržali nemuslimansko lično ime, uz dodatak bračnog stanja, na osnovu kojega su izmirivane obaveze plaćanja muslimanske ispendže.

Treću, u koju spadaju oni:

a) koji su dobili novo muslimansko ime u zamjenu za svoje nemuslimansko, a zadržali nemuslimansko ime oca (Alija, sin Radoja),¹⁶

b) koji su dobili muslimanska imena s oznakom *novi musliman* (Omer, *novi musliman*, džaba),

c) koji su označeni kao *braća muslimana* (Hamza, brat Radoja i Radivoja, čift),

d) koji su dobili novo muslimansko ime, ali su prikrili lično ime oca oznakom *sin Abdullaha* (Ishak, sin Abdullaha, neoženjen).¹⁷

Možda bi se u skupinu onih koji su prihvatili islam mogle ubrojiti i osobe sa muslimanskim imenima kod kojih je izrijekom navedeno *musliman*, jer ovakvo označavanje nije bilo uobičajeno kod doseljanih muslimana u novoosvojene zemlje iz drugih dijelova Osmanskog carstva.

A/2 Vlasi

I Vlasi su od samog početka uspostave trajne osmanske vlasti u Bosni počeli prelaziti na islam. Prvo su to činile njihovi starješine, a nakon njih i vlaška raja.¹⁸ U popisima, Arbanasi su iskazivani zajedno s Vlasima. To otežava uvid u moguće razlike kod prihvatanja islama od strane Vlaha i Arbanasa. Jedino se kod plemena za koja se izrijekom zna da su arbanaška, mogla utvrditi pojavnost u prihvatanju islama (Bjelopavlići, Burmazi, Grude, Hoti, Klimente/Koeljmend, Kući, Macure, Maine, Malonšići/Malonze, Mataruge/Mataronge i Škrijelji).

¹⁶ U ovom popisu ponovo je u selu Gornje Oglečevo u nahiji *Soko* (danas Igoče u općini Foča, posrbljeno Srbije) zabilježen Širmerd, uz kojega je sada stajalo i lično ime nemuslimanskog oca Radak.

¹⁷ U etapi masovnog prihvatanja islama u XVI stoljeća, ovakav način označavanja ličnog imena nemuslimanskog oca bit će vrlo čest slučaj. Nisu rijetki slučajevi da u jednom istom selu čak trećina kućedomaćina koji su prihvatili islam nose muslimanska lična imena i oznaku *sin Abdullaha* (Božjeg roba).

¹⁸ Ahmed S. Aličić: *Širenje islama u Hercegovini*, n.dj. 70.

a) Vlaške starješine

Za razliku od sitnog i srednjeg bosanskog plemstva, kod vlaških starješina (knezovi, vojvode, katunari i teklići), skoro u pravilu, uz lično ime, a ponedgje i lično ime oca, bila su navođene i njihove starješinske titule. I oni su se, također, uključili u osmanski timarsko-spahijski sustav i dobijali svoje stare baštine kao timare ili su im one dodjeljivane, a nekima uz to i čifluci.¹⁹

Prema podacima koje je iznio Ćiro Truhelka, proizlazi da je prvi na islam prevjereni vlaški starješina bio Isa-beg Vranešević. O njemu je Truhelka naveo sljedeće:²⁰

Već 1455. nalazimo Isa-bega Vraneševića, koji je bio jamačno visoki dostojanstvenik, jer mu Dubrovčani 17. aprila 1455. godine poslaše darove u vrijednosti od 300 perpera (100 dukata), a njegovu poslaniku 80 perpera (26,7 dukata).

Na osnovu uputa koje je Vijeće umoljenih dalo svome poslaniku Mihovilu Restiću 5. jula 1497. godine da prilikom posjete novom sandžak-begu Hercegovačkog sandžaka Ahmed-begu Vraneševiću posebno istakne veličinu Isa-bega Vraneševića,²¹ Truhelka je izveo zaključak prema kojemu je Ali-beg bio Isa-begov sin.

Sve do popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, nema drugih vijesti o vlaškim starješinama koji su prihvatili islam. U tom popisu zabilježen je samo Ibrahim, sin kneza Vraneša, koji je postao spahija i dobio timar s godišnjim prihodom od 1.758 akči. On je u međuvremenu prešao u službu na dvoru u Istanbulu i izgubio svoj timar. U dva navrata boravio je u Dubrovniku kao lični *sklav*,²² odnosno poslanik sultana Bajazida II: prvi put u decembru 1476. godine, kad mu je otac imenovan za vojvodu nahija *Trebinje* i *Popovo*, a drugi put 5. maja 1485. godine, s porukom sultana Bajazida II za Dubrovčane.

U dva pisana spomenika koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Dubrovniku, zabilježeni su braća Ali-beg i Smail-beg Vlahović, očito od

19 Nedim Filipović: *Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku*, RADOVI ANUBiH Knjiga 73, odn. Knjiga 23, 1983, 139-148.

20 Ć. Truhelka: TSSDA III, 415.

21 DAD, LETCOMLEV 17, 55.

22 *Sklav* je bio prevodilac na carskom dvoru za južnoslavenske jezike.

ljubinskog vlašskog roda Vlahovići. Oni su po nalogu sultana Bajazida II dolazili 1474. godine u Dubrovnik da bi prisustvovali poravnanju između braće (Stipanović) Hercegović: hercega Vlatka i kneza Stipana mlađeg.²³

Nakon toga, prihvatanje islama od strane vlaških starješina bilo je učestalije.

b) Vlaška raja

Do početka popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, nije zabilježen nijedan Vlah iz reda vlaške raje koji je prihvatio islam. Ima samo nekoliko slučajeva Vlaha iz reda vlaške raje koji su između završetka popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/1469. i završetka popisa Hercegovačkog sandžaka iz 1475-1477. godine prihvatili islam.

B) Druga etapa: Masovno prihvatanje islama u XVI stoljeću

B/l) Starosjedilačko stanovništvo

Masovno prihvatanje islama od strane starosjedilačkog nemuslimanskog stanovništva uslijedilo je u XVI stoljeću. O tome su brojčane podatke iznijeli autori u svojim referatima podnesenim na Simpozijumu o širenju islama i islamske kulture, pa ih ovdje nije potrebno navoditi. Pri tome je od značaja istaknuti činjenicu da je postupak prihvatanja islama od strane starosjedilačkog stanovništva bio slabiji u nahijama u kojima su prije osmanskog zaposjedanja katolici i pravoslavci činili glavninu stanovništva, a naglašeno jako u nahijama u kojima su prije osmanskog zaposjedanja glavninu stanovništva činili pripadnici Crkve bosanske. Aleksandar Solovljev je ustvrdio kako su među starosjedilačkim stanovništvom glavninu onih koji su prihvatili islam činili pripadnici Crkve bosanske (koje on naziva bogumilima o.p.) i Katoličke crkve.²⁴

Za ovu etapu postupak prihvatanja islama od strane starosjedilačkog nevlašskog stanovništva osobeno je da je, za razliku od sandžaka u ostalim dijelovima Bosne, u Hercegovini, praktički, bio završen, jer je krajem

²³ O ovoj dvojici braće detaljno vidjeti u Monografiji Jusufa Mulića: *Hercegovina I*, 31-32 i 34-38.

²⁴ A. Solovljev: *Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne*, GIDBIH 1, 1949, 42-79.

XVI vijeka udio muslimanskih u ukupnom broju kuća nevlaškog stanovništva iznosio 80,3 %.²⁵

B/2) Vlasi

Kao i starosjedilačko stanovništvo, tako su i Vlasi u XVI stoljeću u nešto zapaženijem postotku prihvatili islam, ali je i to bilo vrlo skromnih razmjera.

a) Vlaške starješine

Kao posebnu zanimljivost treba naglasiti da je bilo vlaških karuna u kojima su katunari bili muslimani, a nije bilo u njima nijednog drugog muslimana.

Može se sa sigurnošću prihvatiti da je postupak prihvatanja islama i od starosjedilačkog stanovništva i od Vlaha bio, praktički, završen do kraja XVI stoljeća. Nakon toga, slučajevi prihvatanja islama bili su sporadični.

KO JE PRIHVATAO ISLAM

Vezano za porijeklo onih koji su prihvatili islam, kao posebno važno treba naglasiti da su *svi* (naglasio JM) pripadnici Crkve bosanske prihvatili islam, bez obzira na činjenicu da su se u svojoj vjeri sporadično zadržali i do polovine XIX stoljeća. Zanimljiva je zabilješka koju je s tim u vezi učinio fra Petar Bakula:²⁶

U Dubočanima²⁷ (kotar Konjic),²⁸ porodica Helež, koja bijaše posljednji sljedbenik bogumilske zanesenosti, prigrlila je islam prije nekoliko godina unazad.

²⁵ Mulić, J.: HERCEGOVINA 2, Sarajevo, 2004, 165-164 (Tabela 9.1.).

²⁶ P. Bakula: *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et vicariatus Appostolicii in Hercegovine, pro anno domini 1867.*, Spalato 1867.

²⁷ Selo na bosanskoj strani rječice Rakitnice, desne pritoke Neretve. Naziv selu dali su starosjedioci prema ishodištu Vlaha iz plemena *Kričke*, koji su se tu doselili iz sela *Dubočica* (danas u općini Pljevlja u Republici Crnoj Gori).

²⁸ Selo *Dubočani* smješteno je na samom ušću rječice Rakitnice u Neretvu, i to na njenoj desnoj bosanskoj strani, ali je u upravnoj organizaciji od pamtivijeka pripadalo Hercegovini.

Ova je porodica uzela prezime Elezović i zadržala ga sve do današnjih dana.

O prihvatanju islama u Bosni i Hercegovini zapaženu studiju napisao je Mehmed Handžić.²⁹

Bilo je podrobno riječi o prihvatanju islama od pravoslaviziranih Vlaha i Arbanasa. Međutim islam su prihvatili i katolici, ali u relativno manjem broju, ali s razlikama koje su ispoljene u ostalim sandžacima Bosne i u Hercegovačkom sandžaku. U tim sandžacima, izuzev središnjeg dijela Bosanskog sandžaka, i katoličko stanovništvo je pred Osmanlijama izbjeglo u susjedne katoličke zemlje i većina je do kraja XVI stoljeća, odnosno do završetka postupka masovnog prihvatanja islama, bila u izbjeglištvu. Od onih koji nisu napustili svoja ognjišta ili su se početkom XVII vijeka vratili iz izbjeglištva, najmasovnije prihvatanje islama zabilježeno je u nahiji *Sutiska*.³⁰

Izneseni podaci o prihvatanju islama potvrđuju brojne navode u historiografskoj literaturi o prihvatanju islama u bivšem Bosanskom kraljevstvu: *prvi*, prema kojima ono nije bilo zapaženije na početku osmanske vlasti i da je ono skoro završeno u XVI stoljeću, i, *drugi*, prema kojemu su islam prvi prihvatili pripadnici srednjeg i sitnog bosanskog plemstva i vlaške starješine, a tek nakon njih zemljoradnička i vlaška raja.

Iz sačuvanih pisanih spomenika moglo se je utvrditi da su jedino pripadnici Crkve bosanske, koji su prihvatili islam, još dugo nakon toga zadržali veze sa ranijom vjerom. Čitali su Novi zavjet, a poznat je slučaj da su još i poslije Prvog svjetskog rata seljaci muslimani iz sela Luka na području Žepe (Rogatica) vršili upoređivanje tekstova sadržanih u Novom zavjetu i u Kur'anu.³¹

29 Mehmed Handžić: *Jedan prilog povijesti prvih dana širenja islama u Bosni i Hercegovini*, KALNUZ 5, 1938, 29, 45.

30 Do danas poznato najmasovnije prihvatanje islama od katolika zabilježio je papinski apostolski vizitator Petar Masareki (Masarechi) 1623. i 1624. godine. O tome je u izvještaju papi zabilježio sljedeće: *Rečeno mi je da je prošlih godina u okolici Sutiske* (Kraljeve o.p.) *otpalo od kršćanske vjere šest ili sedam hiljada katolika* (K. Draganović: *Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624.*, Starine, JAZU 39., 1938. str. 43).

31 M. Hadžijahić, M. Traljić: *Islam i muslimani u Bosni Hercegovini*, n.dj. 51.

Jedan od nauvjerljivijih dokaza o čvrstoj vezi pripadnika Crkve bosanske koji su prihvatili islam sa svojom tradicijom, predstavljaju grobni spomenici. U dobrom broju slučajeva u upotrebi su ostala ista *greblja*,³² s tim što su u starom dijelu prisutni *stećci* ili drugi vidovi grobnih spomemika, a u novom nišani (*bašluci*).

Bosanski muslimani još uvijek gaje poštovanje prema pripadnicima Crkve bosanske, koje smatraju svojim precima i zovu ih nametnutim nazivom *Bogumili*.³³ Na mnogim nekropolama stećaka, koji su ostali neuništeni, još uvijek se održavaju vjerski obredi (*dove* i *mevludi*), kojima oni podržavaju sjećanje i odaju počast svojim precima.³⁴

Krajem XV ili početkom XVI vijeka, savršeni krstjani (ishodišnji red strojničke ljestvice Crkve bosanske, o.p.), pisali su seljacima zapise protiv raznih uroka i prirodnih nepogoda. jedan takav zapis pronađen je početkom XIX vijeka u selu Kunova (danas općina Foča), koji je Ćiro Truhelka nazvao Kunovski zapis.³⁵ Tekst zapisa pisan je na bosanskom jeziku pismom bosančica, a završava rečenicom pisanom na latinskom jeziku latiničnim pismom: *In honore Dei, per deliberationem Patriae*, koja u prijevodu na bosanski jezik glasi: *U čast Boga za oslobođenje domovine*.

Među stanovnicima konjičkog kraja uvriježeno je mišljenje da su potomci plemićkog roda Repovac iz istoimenog današnjeg sela (ranije Podstinje ili Podlisje) u općini Konjic i njene brojne grane (Ajanovići, Alibegovići, Dautbegovići, Hasanbegovići, Jusufbegovići, Mustafabegovići, Nuhbegovići i dr.), još uvijek zadržala neke odlike učenja Crkve bosanske. Također, prema predanju, oni čuvaju neku relikviju iz doba kada su bili pripadnici Crkve bosanske.

32. *Greblje* je izvorna bosanska riječ.

33 O tome detaljnije vidjeti u Monografiji Jusufa Mulića: *Hercegovina* 1, 155-156.

34 O tome je brojne podatke dao rahmetli Mehmed Handžić u svojoj kraćoj studiji *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940. (Rad je objavljen i u autorovom Sabranim djelima, Knjiga 2, Sarajevo, 2000, 2-46).

35 Ć. Truhelka: *Jedan zanimiv zapis pisan bosančicom*, GZM 18, 1906, 3: 349-354. Kunovski zapis objavio je i Muhamed Hadžijahić u radu *Bogumilistvo i islamizacija* (IV), objavljen u knjizi koju je napisao u koautorstvu s Muhamutom Traljićem: *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1997, 4-43.

ČINIOCI KOJI SU UTJECALI NA PRIHVATANJE I ŠIRENJE ISLAMA

O posebnostima islamizacije u Bosni, između ostalih, posebno su značajni radovi Nedima Filipovića³⁶ i Ahmeda S. Aličića, s posebnim s ovrtnom na Hercegovinu.³⁷ Prema ovim autorima, u činioce koji se odnose na čitavu Bosnu spadaju:

a) podvojenost Bosanaca po vjerskoj osnovi do koje je došlo u posljednjim godinama samostalnosti Bosanskog kraljevstva,

b) prinuda posljednjih bosanskih kraljeva i srpskih despota na pripadnike Crkve bosanske, koje su nazivali hereticima i babunima, da prihvate katoličku, odnosno pravoslavnu vjeru i progoni iz Kraljeve zemlje i srpske despotovine onih koji na to nisu pristali,

c) učvršćivanje vlasti novog gospodara i gubitak nade da će doći do njene promjene,

d) izmjenu društvenih i ekonomskih uvjeta koji su zemljoradničkoj raji omogućili povoljnije uvjete življenja i privređivanja,

e) utjecaj starosjedilaca koji su nakon prihvatanja islama na razne načine stjecali viši društveni položaj,

f) uključivanje domaćeg starosjedilačkog sitnog i srednjeg plemstva te vlaških starješina u osmanski timarsko-spahijski sustav, odnosno vojnu klasu, i njihovo postepeno prihvatanje islama, što je za sobom povlačilo zemljoradničku i vlašku raju na prihvataje islama i

h) oslabljena moć sve tri crkve, koje kao takve nisu bile u mogućnosti da se na bilo koji način suprotstave prihvatanju i širenju islama.

Dodatni činioци koji su utjecali na brže i masovnije prihvatanje islama u Hercegovini, Ahmed S. Aličić je ubrojio slijedeća dva:

a) prisustvo velikog broja pripadnika Crkve bosanske koji su tu obitavali i prije njihovog progona iz Kraljeve zemlje i

b) prisustvo velikog broja onih koji su u toku pokatoličavanja ili nakon njega prebjegli iz Kraljeve zemlje u Hercegovinu.

U ove treba ubrojiti i nekoliko drugih činilaca koji su utjecali na masovno prihvatanje islama od strane starosjedilačkog stanovništva u XVI stoljeću:

³⁶ Nedim Filipović: *Specifičnosti islamizacije u Bosni*, Pregled, vanredni broj, 1969. 27-34.

³⁷ Ahmed S. Aličić: *Širenje islama u Hercegovini*, n.dj. 71-72.

a) razvoj gradskih naselja, odnosno nastanak kasaba s pretežnim muslimanskim stanovništvom, izgrađenim brojnim vjerskim objektima i ulemom i

b) utjecaj onih koji su napustili izvornu vjeru i prihvatili islam, a u Osmanskom carstvu zauzimali razne položaje u vojno-upravnoj hijerarhiji, na svoje mještane i zemljake.

Derviške tekije (*zavije*),³⁸ čije je otvaranje država pomagala dodjeljivanjem zemljišta i oslobađanjem od bilo kakvih poreza, imale su određenu ulogu u postupku³⁹ prihvatanja islama, napose u gradskim naseljima, ali ne i presudnu. U Hercegovačkom sandžaku, zbog malog broja tekija koje su otvorene do kraja XVI vijeka,⁴⁰ njihova je uloga bila skoro zanemarljiva. To potvrđuje podatak o visokom postotku stanovništva koje je ovdje dotle prihvatilo islam, i to naglašeno u gradskim naseljima.

NEKE NETAČNOSTI VEZANE ZA POSTUPAK PRIHVATANJE ISLAMA U BOSNI

Vezano za prihvatanje islama od strane nemuslimana, neki historičari i drugi pisci, iznijeli su bezbroj neutemeljenih tvrdnji, među kojima se posebno ističu sljedeće:

- a) da je prihvatanje islama bilo *prinudno*,
- b) da su se oni koji su prihvatili islam *isturčili*,
- c) da su se prvo *isturčili gradovi* i
- d) da je regrutiranje janičara bilo *danak u krvi*.

Ovo zasluži je da opširnije bude raščlanjeno i snagom materijalnih dokaza opovrgnuto.

³⁸ Džemal Čehajić: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, PI OIS-a Knjiga 15, Sarajevo, 1986.; Džemal Čehajić: *Društveno-politički, religiozni, književni i drugi aspekti derviških redova u jugoslovenskim zemljama*, POF 34 (1984) 1985, 93-115; Handžić, A.: *O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću*, POF 31 (1981), 1981, 169-178.

³⁹ Adem Handžić: *O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću*, n.dj.

⁴⁰ Do kraja XVI vijeka, u Hercegovačkom sandžaku otvoreno je samo pet tekija, od kojih po jedna u Mostaru, Blagaju i Čajniču, te dvije u Rudom.

Prihvatanje islama nije bilo prinudno

Srpski su historičari u historiografiju proturili neistinu prema kojoj je prihvatanje islama bilo prinudno.⁴¹ Činjenica je, međutim, da Osmanlije nisu imali nikakvog razloga za primjenu prinude u postupku prihvatanja islama od strane nemuslimana. Za njih je gubitak svakog nemuslimana značio gubitak ličnih poreza: kod zemljoradničke raje glavarine (*džizje*), koju su oni plaćali kao šticeci islamaške države (*zimmi*), ali i prihoda od drugih poreza (*ispendže*, *desetina* od mošta umjesto poreza na površinu vinograda i dr.), koje su nemuslimani plaćali u većem iznosu od muslimana, a kod Vlaha jednog dukata godišnje (*filurije*) i, ako su obrađivali zemlju, desetine. Time je država gubila značajan dio svojih prihoda. Oni koji bi prihvatili islam, imali su mogućnost da se školuju i napreduju na svim položajima. To je zadovoljavalo njihova lična htijenja.

U prilog odricanju prinude u postupku prihvatanja islama od strane nemuslimana idu mišljenja o tome brojnih historičara.

Vjekoslav Klaić je mišljenja da su *patareni bosanski, vlastela i kmetovi, većinom priglili vjeru Muhamedovu*.⁴²

O prihvatanju islama od strane bosanskog sitnog i srednjeg plemstva, Vasa “ubrilović kaže sljedeće:⁴³

Bilo je više razloga koji su govorili za to da su bosanski begovi potomci starog bosanskog plemstva: nijedna naša država nije tako brzo podlegla Turcima kao Bosna i nigde naš narod u tolikom broju nije primio islam kao ovdje...

Ćiro Truhelka, arheolog i historičar:⁴⁴

Turci, osvajači Bosne, nisu bili onaki divljački zatornici, kako nam ih crta školska povijest. Oni nisu u osvojenim zemljama razarali domaćih institucija ni proganjali pojedina vlasteoska plemena, dapače nemamo nijednoga dokaza da bi oni za osvojenja ikome na silu narivavali islam.

⁴¹ O tome opširnije vidjeti radu Jusufa Mulića: *Prihvatanje islama nije bilo prinudno*, NOVHOR 3, 2002, 29: 46-47.

⁴² V. Klaić: *Povijest Bosne do propasti Kraljevstva*, Zagreb, 1882, 340.

⁴³ V. Čubrilović, V.: *Poreklo bosanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, n.dj. 368.

⁴⁴ Ć. Truhelka: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, GZM 27, 1915, 123.

Vladislav Skarić, historičar:⁴⁵

*Krivo je mišljenje da se na balkanskom poluostrvu Islam širio naglo i da je službeno širen silom. Ja ću istaći samo fakat da 19. vijek ne bi zatekao nijednog hrišćanina.*⁴⁶ *Islam su širile prilike i ljudske okolnosti.*⁴⁷

Miljenko S. Filipović, historičar:⁴⁸

*Ali nije se ništa čulo, da su muslimani išta preduzimali, da prinude nemuslimane na obraćanje, niti da su činili nasilja da otud iskorijene kršćanstvo.*⁴⁹

45 Ovaj je izvrsni historičar napisao veliki broj izuzetno vrijednih radova iz historije Bosne i Hercegovine. U radu *Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni* (GZM 30, 1918, 219-265), dokazao je da su tamošnji pravoslavci doseljeni Vlasi iz Hercegovine i Crne Gore, a u radu *Sarajevo od najstarijih vremena do austrougarske okupacije* (Sarajevo, 1937), da je u Sarajevu 1863. godine bilo osnovano *Društvo za propagandu srpskog imena među bosanskohercegovačkim hrišćanima*, za koje je pravila napisao Vasa Pelagić. Pošto ovi navodi nisu bili u suglasju sa postavkama srpskih historičara o bosanskohercegovačkim Vlasima, koje su se proglasili *etničkim Srbima*, urednik *Zbornika izabranih djela Vladislava Skarića* (Sarajevo, 1989), Milorad Ekmečić je izostavio samo ta dva rada. Kakva slučajnost.

46 Pošto su nakon Bečkog rata (1683-1699) u ratove išli samo muslimani i u njima masovno ginuli, a nemuslimani plaćali odštetni porez za nesluženje vojske tzv. zamjenu za vojnicu (*bedel-i askeriye*), udio muslimanskog stanovništva do kraja osmanske vladavine se smanjivao, a rastao udio nemuslimanskog stanovništva. Prema podacima prvog sveobuhvatnog popisa stanovništva, koji je provela austrougarska uprava 16. juna 1879. godine (*Štatistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Polog popisa od 16. lipnja 1879, Sarajevo, 1880.) u Bosni i Hercegovini je bilo ukupno 1.158.440 stanovnika, u čemu je udio muslimana iznosio 448.613 ili 38,7 %, pravoslavaca 496.485 ili 41,8 %, katolika 209.392 ili 18,1 % i ostalih 3.951 ili 0,4 %. Iz rezultata ovoga popisa, ne bi se mogao steći utisak o prinudnom *isturčivanju* nemuslimana, a najmanje pravoslaviziranih Vlaha i Arbanasa.

47 V. Skarić: *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*, n.dj. 29.

48 Ovaj ugledni historičar i sam je u početku o porijeklu bosanskohercegovačkih pravoslavaca pisao na osnovu rezultata vlastitih istraživanja. Objavio ih je u nekoliko radova, među kojima se posebno ističe onaj pod naslovom *Majevica s obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba* (Djela ANUBiH Knjiga 34, odn. Knjiga 19, 1969). Kasnije je o tome promijenio mišljenje, pa je o Vlasima pisao kao o nestalom narodu i Srbima.

49 S.M. Filipović: *Etnička prošlost našeg naroda u okolici Visokog (u Bosni)*, Pregled 51, 1928, 10: 4.

U jednom drugom radu dodao je da je prihvatanje islama bilo pojedinačno i *dobrovoljno*.⁵⁰

Vladimir Ćorović, historičar:⁵¹

Da su oni (Osmanlije o.p.), doista imali kao državni sistem ne samo nasilnu nego čak i postepenu islamizaciju hrišćanskog elementa, oni bi je kroz četiri stotine godine svoje neograničene vlasti mogli i provesti.

Vasa Pelagić, revolucionar i publicista:⁵²

Vlada Turska nije svoj jezik nametala pokorenim narodima kao što su to činile i čine ostale evropske zemlje (naglasio JM). Ona je spram drugih vjera daleko tolerantnija i čovečnija bila od mnogih hrišćanskih vlada i država. Što se naroda isturčilo (naglasio JM), nije nožem ili palešem naterano, već je to bilo unekoliko dragovoljno, iz ličnih interesa. Gospoda se isturčila radi gospodstva, a sirotinja za to, da se oprosti spahija ili nekog gonjenja i stotine hiljada naroda volelo je olakšicu tereta i materijalno blagostanje, sigurnost no veru svoju, te prevrnu jednu i primi drugu. Ovom je mnogo doprinela i demokratska priroda muhamedanske vere i uprave (naglasio JM). Zato i bogumili su se listom isturčili, jer su ih zbog njihove vere slobodoumne gonili i pravoslavci i katolici.

Nakon ovoga što je navedeno, nema potrebe bilo šta drugo dodavati u cilju obaranja optužbe o prinudnoj islamizaciji.

Ovome samo, možda, treba dodati i činjenicu da su se Osmanlije strogo pridržavali islamskih propisa i poštovali sve ono što je u Kur'anu zapisano, a i odredbi o prihvatanju islama. A jedan kur'anski ajet o tome glasi:⁵³

U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti. Pravi put se jasno razlikuje od zablude.

U sadržaju ovoga ajeta nalazi se i odgovor na pitanje zašto muslimani nikada nisu prisiljavali nemuslimane da prihvataju islam. A odgovor na pitanje zašto su oni koji su dolazili u dodir sa islamom i muslimanima, prihvatili islam je u ljepoti i univerzalnosti propisa koji *usrećuju čovjeka*

50 S.M. Filipović: *Etnološki prilozi Augustina Kristića*, Pregled 8, 1934, 124:4.

51 V. Ćorović: *Borba za nezavisnost Balkana*, Beograd, 1937, 34.

52 Vaso Pelagić: "Istorija Bosansko-ercegovačke bune" u *svezi sa Srpsko i Rusko-Turskim ratom (studija za narod i državniike)*, drugo izdanje, Budimpešta, 1880, 39.

53 El- Bakare, 256.

na ovom svijetu (arap. *dunjaluk*) i daju mu nadu za uspjeh na onom svijetu (arap. *ahiret*).

Osmanlije nisu dirali ni u crkve i crkvena dobra. O tome Pero Slijepčević, crkveni historičar:⁵⁴

Turci su bili tolerantni ne samo prema crkvi i veri nego su priznavali crkvama i manastirima pravo poseda na zemljište koje su imali.

Prihvatanje islama nije bilo isturčivanje

Osmanlije su samo ponegdje nemuslimane koji su prihvatili islam nazivali *Poturicama* (naglasio JM).⁵⁵ U Kanun-nami za Bosanski, Hercegovački i Zvornički sandžak iz 1539. godine,⁵⁶ obrazloženje vezano za naplatu ličnog feudalnog poreza (kod nemuslimana *ispendža*, a kod muslimana *resmi čift*, *resmi benak* i *resmi mudžerred*), navedeno je sljedeće:

Kao ispendže, pak, neka se od nemuslimana uzima po 25 akči. Od poturice (muslimana o.p.) koji je oženjen, neka se uzme po 22 akče (resmi čift), a od poturice momka koji je punoljetan, uzima se 12 akči (resmi mudžerred).

To, međutim, ne znači apsolutno ništa, jer se bosanski muslimani nikada nisu osjećali ni Poturicama ni Turcima.

Postupak prihvatanja islama srpski su historičari nazvali *isturčivanjem* (ispr. *poturčivanje*). Oni su pri tome pošli od činjenice da su pripadnici drugih vjeroispovijesti i etničkih skupina, koje su Nemanjići silom prevodili na pravoslavlje, po obrascu pravoslavni = Srbi, bivali *posrbjeni*. Ali taj obrazac nije se odnosio na Vlahe, iako je većina od njih dobrovoljno prihvatila pravoslavlje, napustila rumunski i zamijenila ga srpskim. To im, pak, nije omogućilo da ih država istovremeno i *posrbi*. Oni su u nemanjičkim srpskim državama bili građani drugog reda, što je kralj Milutin početkom XIV stoljeća i zakonski uredio u okviru tzv. *Zakona Vlaha* (Zakon Vlahov), a od njega naslijeđivali drugi srpski vladari. Ovaj Zakon su od posljednje srpske države, koja je nestala nakon Bitke na rijeci Marici 1371. godine, preuzele i dvije novonastale srpske despotovine i primjenjivale ga do pada posljednje od njih pod vlast Osmanlija 1459. godine. Pravoslavizirani Vlasi iskoristit će seobe Srba u južnu Mađarsku

54. P. Slijepčević: *Srpska pravoslavna crkva I*, München, 1962, 327.

55. Od ovoga naziva u Bosni su ostala prezimena *Potur* i *Poturović*.

56. OIS, *Kanun-name*, 56.

u vrijeme Osmanlija, naseliti se na njihove zemlje i samoproglasiti se Srbima.⁵⁷

U slučaju prihvatanja islama u bivšem Bosanskom kraljevstvu, koje je bilo *dobrovoljno*, ne može se uspostaviti jednakost sa *poturčivanjem* (srp. *isturčivanjem*). Oni koji su prihvatili islam, nisu su se istovremeno i *poturčili* i postali *Turci*. Turcima su ostali zahvalni što su im omogućili da dođu u dodir sa islamom, ali im ni na kraj pameti nije bilo da budu *poturčeni*. To se ogledalo u dosta strogoj podvojenosti između starosjedilačkog stanovništva koje je prihvatilo islam i Turaka koji su po raznim poslovima boravili u Bosni, a neki od njih se tu i trajno nastanili. Međutim najuvjerljiviji dokaz za izrečenu tvrdnju je otpor Bošnjana da potisnu svoj jezik i prihvate turski. Za to im je stajalo na raspolaganju oko 416 godina, a za Bošnjane se ne može reći da su za učenje stranih jezika nenadareni. Pri tome treba imati u vidu da je turski jezik bio službeni u administraciji, vojsci i školstvu, što znači da je postojala veća osnova da bude naučen. A nisu ga naučili samo zato što nisu htjeli, jer su bili potpuno svjesni opasnosti od utapanja među Turke i da time za sva vremena izgube svoje narodnosno biće. Bilo im je vrlo dobro poznato da oni koji ne govore jezikom naroda po kojemu se zovu, to ne mogu ni biti. Osim toga, u Bosni se zbilo nešto što je samo Bosni osobeno, o čemu je ranije natuknuto. Ono malo nebosanskih pripadnika Osmanskog carstva, koji su se stalno nastanili u Bosni, starosjedoci su uspjeli slavizirati i među se utopiti. To je, ipak, jedinstven slučaj u historiji etničkog razvoja naroda. Uostalom, evo šta je o bosanskim muslimanima napisao poznati arheolog i historičar Ćiro Truhelka:⁵⁸

57. U tome su se posebno revnosno isticali *samoposrbljeni* bosanskohercegovački Vlasi i Arbanasi: brzo su zaboravili rumunski i albanski jezik kao maternje i naučili bosanski i hrvatski, a od pokušaja prisajedinjenja Bosne i Hercegovine vlahiziranoj *majčici Srbiji*, odnosno Crnoj Gori na Berlinskom kongresu 1878. godine, doduše vrlo neuspješno, i srpski. Pri tome je u njih ostala trajno prisutna poteškoća, da kao i svi Romani (osim Španaca koji to mogu zbog upliva u španski arapskog jezika) ne mogu izgovarati glas *ha*. Taj glas nije mogao izgovoriti ni *tvorac savremenog srpskog jezika*, Vlah *Drobnjak* Vuk Stefanović Karadžić (izvorno Šašić), pa je pisao o (H)Ercegovini, (H)Ajduk Veljku itd. Jer da je izvorni Srbin onda bi glas *ha*, bez teškoća izgovarao (Hristos, Hilendar, hrisovulja itd.).

58. Ć. Truhelka: *O porijeklu bosanskih muslimana*, n.dj.

Ako se uvaži da su Slaveni koji su se naselili na jugu Evrope, bili prvi predstavnici svijetlog tipa, kome je plava kosa i modro oko, glavnom rasnom odlikom, dobiva važnost činjenica, da je čisto svijetli tip u muslimana najčešće zastupan, jer po tome bi muslimani bili najčišći Slaveni u Bosni.

Truhelka je svakako u ovome pretjerao, jer Slaveni u Bosni nisu bili samo muslimani nego i katolici, koji, također, posjeduju navedene osobine. Pri tome je od posebne važnosti činjenica da je bosanske muslimane svrstao u Slavene i time odrekao svaku njihovu vezu s Turcima.

Bosanskim muslimanima se tepali kao braći *muhamedovske veroispovesti*, a onda je došlo do naglog preokreta pa su proglašeni *Turcima*. Ali upravo ovaj preokret predstavlja snažan dokaz protiv narečene srpske teorije o bosanskim muslimanima kao *Turcima*. Postavlja se pitanje: šta su onda oni muslimani koje, unatoč svemu, svojataju kao Srbe. Znači da i u Bosni ima muslimana koji nisu Turci, nego da predstavljaju Srbe muslimane. Takvih bi, možda, i moglo biti u Srbiji, ali u Bosni nikako, jer u njoj do dolaska Osmanlija nije bilo etničkih Srba, a ukoliko ih je nešto i ostalo poslije Nemanjića, činili su neznatnu manjinu. Bosanski muslimani nisu mogli biti Turci ni radi toga što su ovi bili tako malobrojni da nisu mogli naseliti ni svoju postojbinu Anadoliju, napose nakon pada u njihove ruke Bizantinskog carstva i Konstantinopolisa (preimenovanog u Istanbul) 1453. godine. Zbog toga su puste prostore naseljavali porobljavanim narodima. Među njima značajan dio predstavljali su i etnički Srbi koji su tamo počeli pristizati kao zarobljeni vojnici još od Bitke na rijeci Marici (Bugarska) 1371. godine. Njima su se od Kosovske bitke 1389. godine počeli pridruživati zarobljeni Bošnjani i Hrvati, a nakon toga i pripadnici drugih južnoslavenskih naroda.⁵⁹ Ovo naseljavanje Anadolije nastavljeno je sve do konačnog pada tih zemalja u osmanske ruke. Ima dosta osnova za vjerovanje da većinu tih naseljenika čine Bošnjani. Tu su prihvatili islam, ženili se i stvarali potomstvo. Mnogim naseljima dali su imena onih naselja iz kojih su tamo stigli, a sve do danas zadržali su izvorni arhaični jezik, koji nazivaju *bosanskim*, a sebe *Bošnjacima*. Pa kako su onda mogli naseliti toliko Turaka da su krajem XVI stoljeća mogli činiti glavninu stanovništva bivšeg Bosanskog kraljevstva. Ali pošto su srpski historičari “*dokazali*” da je zemlja u Bosni

⁵⁹ Prema nekim grubim procjenama, danas u Turskoj živi oko pet miliona generacijskih Južnih Slavena, za koje neki nekritički navode da su *Bošnjaci*.

uglavnom njihova i da su oni izvorni narod Bosne, onda *Turci* tu nemaju šta tražiti, pa bi bio red, ukoliko od njihovih pogroma prežive, da se vrate u Tursku odakle su i došli, a njih ostave da u miru po Bosni kao “*vekovnoj srpskoj zemlji*” harače. U nečemu su, ipak, pogriješili, pa im to nije pošlo za rukom.

U gradskim naseljima nisu stanovali Turci

Srpski su se historičari posebno okomili na gradska naselja u Bosni (trgove, varoši kao podgrada tvrđava i, kasnije, kasabe), tumačeći kako u njima uopće nije bilo muslimana, nego su Osmanlije u njih naselili *Turke* i muslimane izbjegle iz hrvatskih zemalja i Ugarske nakon što su ih trajno izgubili.⁶⁰ Ovo je velika podvala, jer je upravo u Hercegovini na početku osmanske vlasti bilo trgova sa više kuća od onoga broja koji su u isto vrijeme imale neke današnje evropske prijestonice i to, u dosta slučajeva, pripadnika sve tri vjerske zajednice. Treba samo napraviti uvid u prve osmanske katastarske popise trgova Hercegovine (Čajniče, Hoča/Foča, Goražde, Jeleč, Pljevlja, Prijepolje i Ustikolina) i vidjeti o kolikom se broju kuća radilo. Ali o tome će biti riječi u poglavlju o nasatvku razvoja gradskih naselja pod Osmanlijama. Pa nisu valjda svi ti ljudi napustili svoja ognjišta da bi prepustili mjesto doseljenim muslimanima. Međutim nešto i oni moraju dokazivati. A dokazuju samo ono što se materijalnim činjenicama dokazati ne može.

Regrutiranje djece i mladića u adžami-oglane nije bio danak u krvi

Obavezi prihvatanja islama za nemuslimanske, pa prema tome i vlaške⁶¹ mladiće koji su, temeljem *Zakona o regrutiranju nemuslimanskih mladića* (*Zakon devširme*),⁶² regrutirani u tzv. *adžami-oglane* (bos. *strani*

⁶⁰ P. Gaković: *Nestanak bogumila i islamizacija Bosne*, u knjizi *Prilozi za istoriju i etnografiju Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1933. ; Davidović, S.: *Srednjovekovna “bosanska crkva” nije bila bogumilska ni patarenska*, Bratstvo 14, Banja Luka, 1938, 10-11: 185-194 i 12: 222-234.

⁶¹ Regrutiranje Vlaha i Arbanasa u vojsku vršeno je temeljem odredbi *Zakona Vlaha*, a kasnije temeljem carskih naredbi u pomoćne vojne službe (martolosi, derbendžije i dr.).

mladići), odnosno u *janičarski*⁶³ korpus, srpski su historičari i drugi pisci proglasili *dankom u krvi*,⁶⁴ iako to sa *krvlju* nema ama baš nikakve veze. Ovome je podlegao i veliki osmanista Branislav Đurđev, pa je, kao izvanredan poznavalac turskog jezika, *zakon devširme*⁶⁵ poistovjetio sa *dankom u krvi*.⁶⁶ Slijedili su ga i drugi osmanisti, jer je tada i danas nagrđivanje Turaka, sa kojima su poistovjećeni bosanski muslimani i svega što je tursko, odnosno muslimansko, bilo poželjno.

Iako francuski putopisac Pjer Leskalopje nije bio najbolje upućen u postupak devširme, važno je o tome iznijeti njegovo mišljenje, koje glasi:⁶⁷

Od tri muškarca u jednoj kući, Turčin uzme najrazvijenijeg, hrani i obučava takvu djecu kao svoju (naglasio JM) i od njih dobija najvjernije i najkorektnije janičare.

Leskalopje nije odgovorio na brojna pitanja koja su važna za tunjegovu tvrdnju o *najvjernijim i najkorektnijim slugama* među nevjernicima. A trebao je znati da je to za mnoge nemuslimanske plemiće iz predosmanskog doba i za mladiće iz reda zemljoradničke raje bilo vrlo privlačno. Također je propustio napomenuti da se radilo o dobro plaćenim vojnicima, koji su zajedno sa sultanom sudjelovali u podjeli ratnog plijena, uživali prihode od timara, čifluka i drugih vrsta zemljišnih posjeda. Po osmanskim zakonima, svaki takav obveznik, *pod uvjetom da prihvati islam*, sa uspjehom završi škole i potvrdi se u vojno-upravnoj službi, mogao je dostići *svaki* u položaj vojno-upravnoj i sudsko-administrativnoj vlasti, osim sultanskog trona, što je bilo rezervirano za pripadnike porodice

62 O Zakonu devširme, opširnije vidjeti u izvanrednoj raspravi Adema Handžića: O janičarskom zakonu, POF 46, (1996), 1997, 141-150.

63 *Janičar* je kovanica od turskih riječi *yeni* = novi i *čeri* = četa, nove čete ili nova vojska.

64 Opširan rad o danku u krvi napisao je krajem XIX stoljeća profesor aleksinačke Učiteljske škole Jovan Tomić i objavio je u Izvještaju škole za 1898. godinu, a štampan je iste godine u Beogradu i kao poseban otisak.

65 Ova bi se francuska (*recruter*) i italijanska (*reclutare*) riječ, koja znači dopuniti ili popuniti novom snagom odnosno regrutirati -uzimati novake u vojsku, što odgovara i duhu bosanskog jezika (hrv. *novačenje*).

66 B. Đurđev: *Danak u krvi*, natuknica u EJ JLZ 5, 1962., 431.

67 J. M. Dinić: *Tri francuska putopisca krajem XV vijeka u našim zemljama*, GNC 49, 1940, 113

osnivača osmanske države i prvog njenog sultana Osmana (1299-1326). Najsposobniji između njih, postajali su čak i veliki veziri (predsjednici središnje vlade) Osmanskog carstva.⁶⁸ Iz bivšeg Bosanskog kraljevstva, veliki veziri bili su:

Ahmed-beg Hercegović (Stipan Stipanović Kosača), zet sultana Bajazida II i tri puta veliki vezir: dva puta za vladavine punca Bajazida II (1481-1512) i jedanput za vladavine Selima I (1512-1517).

Sinan-paša Borovinić, veliki vezir sultana Bajazida II (1514-1517. i Selima I 1517).⁶⁹

Rustem-paša Opuković, brat čuvenog hercegovačkog i mostarskog vakifa zaima Muhammed-bega (Mehmed-bega), poznatog kao Karadžoz-beg, veliki vezir svoga punca Sulejmana I. Zakonodavca u periodu 1552-1561.

Mehmd-paša Sokolović (tur. *Sokolu*) Veliki, alias Bajo-Bajica Sokolović,⁷⁰ koji je opsluživao trojicu sultana: Sulejmana I Zakonodavca (1564-1566), Selima II (1566-1574) i Murada III (1574-1579), odnosno do njegove smrti) i ktitor kamenog mosta preko Drine u Višegradu.

Salih-paša Nevesinjac bio je veliki vezir u vrijeme vladavine sultana Ibrahima (1645-1647).

68 O tome vidjeti u radovima Safvet-bega Bašagića: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovici u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931. i *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od g. 1463-1950), Sarajevo, 1900

69 *Sinan-paša* je bio sultanov ljubimac, kojega je zvao bratom. Kad je zarobljen i pogubljen u bici za Kairo 1517. godine, njegovu je smrt teško podnio. Koliko ga je volio i cijenio, svjedoče riječi, koje je izgovorio u trenutku njegove pogibije: *Egipat osvojih, Sinana izgubih. Zar se sa Sinanom može uporediti jedna pokrajina* (Bašagić, S.: *Znameniti Bošnjaci*, n.dj. 68).

70 O prijemu Bajce-Bajice Sokolovića u janičarsku podoficirsku školu, od rahmetli Zuke Džumhura čuo sam sljedeću anegdotu. Mladići koji su sakupljeni kao adžami-oglan i za janičarski korpus, između ostalih, morali su proći i provjeru stupnja inteligencije. To se činilo na razne načine. U ovom slučaju je oficir, koji je rukovodio provjerom stupnja inteligencije, posjeo šest mladića za siniju (niski okrugli stol za blagovanje), dao im drvene kašike duge 1 m i naredio da njima iz činije ubacuju čorbu (juhu) u usta, ali bez mogućnosti da skrate rukohvat kašike. Svaki pokušaj mladića da to učine, završavao je neuspjehom. Tada je Bajo-Bajica mladiću preko puta dao znak da jedan drugom ubacuju čorbu u usta. Kad je oficir to primjetio, izdvojio je Bajce-Bajicu iz grupe i potpisao preporuku za njegov prijem u podoficirsku školu.

Tvrđnja da je čin regrutacije nemuslimanskih mladića za vojsku predstavljao *danak u krvi*, ima dosta slabih tačaka.

Prva, što bi i bez obaveze regrutiranja nemuslimanskih mladića u *adžami-oglane*, u početku petine (*pendžik*) a temeljem zakona o regrutaciji tzv. *Zakon devširme* jedne četvrtine svake četvrte godine, obaveza regrutiranja svih za vojsku sposobnih mladića bila svake godine, kakva je uobičajena praksa u svim uređenim državama, što je Osmansko carstvo i bilo.

Druga, što su obveznici, koji su bili jedinci u roditelja oslobođani te obaveze, ali i oni koji su išli na izučavanje zanata. Dakle, kakva strašna kazna: ako ne želi služiti vojsku, mora učiti zanat. To, razumije se, zagovornici *danka u krvi* ne navode.

Treća, obični vojnici janičarskog korpusa bili su plaćenici a nakon osvojenja pojedinih zemalja i gradova, i njima su pripadale četiri petine plijena.

Četvrta, ako se radilo o *danku u krvi*, čime se onda može objasniti prihvatanje islama od stanovnika čitavih pravoslavnih sela ili prevjeravanja braće, sestara i očeva velikodostojnika Osmanskog carstva nemuslimanskog porijekla. Tipični primjeri su Mustafa-paša Sokolović, osnivač Rudog, koji je na islam prevjerio sve svoje sumještane i Mehmed-paša Sokolović alias Bajo-Bajica Sokolović, koji je na islam preveo čitavu svoju užu porodicu. Ocu Dmitru nadio je ime *Džemaludin*, ishodio mu titulu *bega*, pa se zvao *Džemaludin-beg* i postavio ga za upravitelja (*mutevelliju*)⁷¹ svojih zadužbina (*vakufa*), a sestru Šemsu, čije nemuslimansko ime nije poznato, udao za Sinan-pašu Boljanića.

Peta, koja u potpunosti dovodi u pitanje opredjeljenje regrutacije nemuslimanskih mladića za janičarski korpus kao *danka u krvi*, jeste molba muslimana upućena sultanu da i njihova djeca budu regrutirana u adžami-oglane i uključivana u janičarski korpus. U svojoj molbi naglasili su da njihova djeca ginu, a djeca nemuslimana koji su prihvatili islam, zauzimaju sve položaje u državi, uključujući i položaj velikog vezira. Sultan Bajazid II (1481-1512) ovu je njihovu želju uslišio, ali samo pod dva uvjeta: p r v o g, da njihovo stupanje u janičarski korpus bude dobrovoljno i, drugog, da imaju navršenih 18 godina.⁷² Da li su još za njegovog života

⁷¹ Od dužnosti *mutevellija* nastalo je muslimansko prezime *Mutevelić*.

⁷² Stupanje muslimanskih mladića u adžami oglane, osim za muslimanske mladiće iz Bosne, bilo je odobreno još i za arbanaške mladiće i mladiće iz plemena *Abaze* sa Kavkaza.

prvi muslimanski mladići bili regrutirani u adžami-oglane, iz dostupnih pisanih spomenika nije se moglo utvrditi. Zbog toga je od historičara općeprihvaćeno da se to desilo tek 1516. godine u vrijeme vladavine Bajazidovog sina sultana Selima I (1512-1520).⁷³

SKRAĆENICE

- ANUBiH Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
CZBI Centar za balkanološka istraživanja
DAD Državni arhiv u Dubrovniku
GIDBiH Glasnik IDBiH
GNĆ Godišnjica Nikole Ćupića, Beograd
GVIS Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, Sarajevo
GZM Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevo
HRSMOT Hrvatska smotra, Zagreb
IDBiH Istorijsko društvo Bosne i Hercegovine
JHČ Jugoslavenski historijski časopis, Beograd
KALGAJ Kalendar MKD Gajret, Sarajevo
KANUNNAME Kanuni i kanun-name za bosanski,
hercegovački, kliški, crnogorski i skadarski sandžak,
MTHSMI Tom 1, ZS 1, OIS, 1957.
LETCOMLEV Letter e comisioni di Livante
MTHSMI Monumenta turcica historiam
slavorium meridionalium ilustrantia
NOVHOR Novi Horizonti, Zenica
NS Nova serija
OIS Orijentalni institut
PI Posebna izdanja
PIIS Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo
POF Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo
SKG Srpski književni glasnik, Beograd
TSSDA Truhelka, Ć.: Tursko-slavjanski
spomenici dubrovačke arhive, GZM

⁷³ Prema tome, tvrdnja Safvet-bega Bašagića da je još u Jajcu takva molba bila upućena sultanu Mehmedu II Osvajaču i da ju je on uslišio (*Kratka uputa*, n.dj., 19), u pisanim spomenicima nema materijalnog utemeljenja.

About some particularities related to way of accepting Islam in Bosnia and some untruths which are attributed to it

The spread of Islam in Bosnia and Herzegovina were known as islamization until 1990 when a conference on Spreading of Islam and Islamic culture in Bosnia and Herzegovina was held in Sarajevo. The spread of Islam is more appropriate to be called acceptance of Islam rather than islamization. Even though many works with different purpose, content and value, on such topic were produced, starting with newspaper articles, brochures and scholarly debates, it does not mean that this topic has been concluded. It is specially related to some particularities regarding to way of acceptance of Islam in Bosnia, particularly untruths which are attributed to the process of spreading of Islam.

The process of accepting of Islam developed in three phases: the first period was from 1463 when Osmanli troops came to Bosnia until end of the XVI century, with a few sub-phases, the second stage was period of XVI century and the third phase was period from XVII century up to end of the Osmanli rule in Bosnia in 1878. In the first phase acceptance of Islam was slow and had sporadic characteristics. The second phase was characterized by faster and massive spread of Islam, because more than 80% of native people which did not escape from Osmanli troops accepted Islam. Third phase was again characterized by sporadic acceptance of Islam.

Islam was accepted by followers of all three religions which were there when Osmanli troops came. Bosnian church and Catholic Church in Feudal lord territory, Land of Pavlović and Land of Kovačević, but members of those two churches and Orthodox Church which comprised Vlasi and Arbanasi in Herceg land or Herzegovina. It is important to mention that only all members of the Bosnian church accepted Islam. These are today Muslims - Bosniaks.

Claims by some that acceptance of Islam was Turcification is not founded on facts. First, Osmanli abided by Qur'anic precept that there is no compulsion in Islam. Secondly, certain amount of *jizije* and *haraj* were

lost for each mature male. This fact has been mentioned by well-known non-Muslim historians.

The labeling of acceptance of Islam as Turcification can be considered as a non-sense since those who accepted Islam did not become Turks. It is proven by two essential facts: first for 416 years Bosnian Muslims did not want to learn Turkish language because they didn't want to be assimilated with Turks. Secondly, even the Turks who stayed in Bosnia after withdrawal of Osmanli were slavicised and assimilated with Bosniaks.